

„REVOLUȚIA PREȚURILOR“ ÎN EUROPA

MIRCEA N. POPA

Marile descoperiri geografice de la sfârșitul secolului al XV-lea, care au deschis Europei, în primul rînd celei occidentale, debușeuri imense și noi centre de producție, provocînd afluxul unor enorme cantități de aur și argint pe piața europeană, „au creat, după cum scrie K. Marx, comerțul mondial, și piața mondială inaugurează în secolul al XVI-lea istoria modernă a capitalului“.¹

În cursul secolului al XVI-lea și, parțial, în secolul al XVII-lea, în Europa s-a produs un complex fenomen economic și social cunoscut sub denumirea de „revoluția prețurilor“. Cauza primordială a acestui fenomen, care s-a manifestat în general, într-o măsură mai mare sau mai mică, pe întreg continentul european — și în primul rînd în țările occidentale — a fost afluxul enorm de metale prețioase americane obținute cu ajutorul unei forțe de muncă ieftine.

Revoluția prețurilor s-a manifestat printr-o impresionantă creștere a prețurilor, prin notabile consecințe social-economice.

Cum era și firesc, chestiunea a trezit de timpuriu interesul istoricilor, ceea ce a determinat, mai cu seamă în ultimul timp, intensificarea cercetărilor și apariția a numeroase studii.²

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Ed. Politică, București, 1960, p. 177.

² E. Levasseur, *La question de l'or*, Paris, 1858; W. A. Shaw, *Histoire de la monnaie 1252—1894*, Paris, 1896; G. d'Avenel, *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800* Paris, 1968, tome III; I. Fischer, *Le pouvoir d'achat de la monnaie*, Paris, 1926; R. Gonnard, *Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies*, Paris, 1935, tome I; H. Sée, *Les origines du capitalisme moderne*, Paris, 1936; Fr. Mauro, *Le Portugal et l'Atlantique au XVII-e siècle (1570—1670). Étude économique*, Paris, 1957; March Bloch, *Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe*, Paris, 1954; R. Sédillot, *Histoire des marchands et des marchés*, Paris, 1964; St. Hozzowski *Les prix à Lwow (XVI-e—XVII-e siècles)*, Paris, 1954; A. G. Mankov, *Le mouvement des prix dans l'État Russe du XVI-e siècle*, Paris, 1957; Carlo M. Cipolla, *La prétendue révolution des prix. Réflexion sur l'expérience italienne*, în „Annales. Économie, Sociétés, Civilisation“, Paris, nr. 4, 1955 (în continuare: A.E.S.C.); Ch. Verlinden, J. Craeybeckx, E. Scolliers, *Mouvement des prix et des salaires en Belgique en XVI-e siècle* în A.E.S.C., nr. 2,

Trebuie însă să remarcăm că, dacă în țările occidentale și în unele țări din centru și răsăritul Europei — Polonia, U.R.S.S. — cercetările sînt avansate, în multe altele, mai ales în sud-estul continentului, sînt abia la început și, în consecință, rezultatele obținute nu ne permit încă să tragem concluzii definitive privind manifestările și consecințele revoluției prețurilor în aceste țări.³

Un fapt este însă sigur: influența aflului metalelor prețioase americane a fost resimțită, mai mult sau mai puțin, direct sau indirect, de către toate țările europene.

Înainte de a prezenta fenomenul revoluției prețurilor, este necesară menționarea faptului că în ceea ce privește cauzele care au provocat acest fenomen complex, opiniile istoricilor sînt diferite. Majoritatea lor — E. J. Hamilton, Fernand Braudel, Fr. Mauro, Frank Spooner etc., pentru a nu menționa decît pe cei care au studiat chestiunea în ultimii ani — sînt adepți ai teoriei cantitative a monedei.

Potrivit acestei teorii⁴, orice variație a cantității monedei antrenează o variație în același sens a nivelului general al prețurilor. Cantitatea de monedă determină direct nivelul prețurilor. Această interpretare tradițională, în forma de mai sus, întîlnită încă în secolul al XVI-lea la celebrul Jean Bodin, a fost completată. Irving Fisher consideră că teoria cantitativă trebuie să țină seama de cantitatea produselor aflată pe piață și de viteza de circulație a banilor. Totodată, teoria cantitativă a monedei implică o anumită structură economică și se manifestă atunci cînd există o constantă a activității economice, ca cea din Europa secolului al XVI-lea.⁵

Earl J. Hamilton și F. Braudel au adus recent pentru Spania și ansamblul bazinului mediteranean o confirmare statistică și istorică serioasă a teoriei cantitative.

Împotriva acestei teorii s-au ridicat o serie de istorici ca, de pildă, Carlo Cipolla, Gaston Imbert. Carlo Cipolla⁶ consideră că aflul de metal american a fost departe de a provoca o adevărată revoluție a prețurilor. Motorul mișcării prețurilor nu trebuie căutat în legătură cu masa monetară

1955; St. Hoszowski, *L'Europe Centrale devant la révolution des prix, XVI-e et XVII-e siècles*, în A.E.S.C., nr. 3, 1961; Ferdo Gestrin, *Economie et société en Slovincie au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 4, 1962; F. Braudel, Franck C. Spooner, *Les métaux monétaires et l'économie du XVI-ème siècle*, în „Relazioni“ volume IV, Storia Moderna, Firenze, 1955.

³ Este vorba de țări ca: România, Bulgaria, Albania, Turcia, Iugoslavia etc. Pentru unele dintre ele posedăm informații parțiale, pentru altele nu. Vezi Ferdo Gestrin, *op. cit.*; S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Academiei, 1958, p. 313—340; C. Kirîțescu, *Sistemul bănesc al leului*, Ed. Academiei, 1965.

⁴ Vezi Claude Ponsard, *La théorie quantitative de la monnaie*, în A.E.S.C., nr. 1, 1959.

⁵ A. Chabert, *Encore la révolution des prix au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 2, 1957, p. 273—274.

⁶ C. Cipolla, *op. cit.*, p. 513—515.

variabilă în circulație, ci în resorturile multiple, în tensiunea variabilă a activității economice. Acestea sînt de fapt argumentele tuturor anticantitativiştilor. C. Cipolla combate, aşadar, maniera tradițională de interpretare a fenomenului de către linia J. Bodin — E. J. Hamilton. El consideră că, cel puțin, în Italia cauza creșterii prețurilor nu a fost metalul american ci „mișcarea investițiilor”, și, în general, dacă a existat o „revoluție”, aceasta a fost mai mult o „revoluție a dobînzii”, decît o „revoluție a prețurilor”.

Covîrșitoarea majoritate a istoricilor consideră însă că afluxul metalelor prețioase americane, îndeosebi argintul, a provocat revoluția prețurilor. Se ține înăs seamă în mod justificat, și de factorii economici și social-politici locali care au influențat asupra mișcării prețurilor: gradul de dezvoltare al relațiilor capitaliste, dezvoltarea activității industriale și comerciale, creșterea populației, specula, taxele interne, influența războaielor, a factorilor naturali etc.

K. Marx considera că fenomenele de care ne ocupăm au avut drept cauză afluxul metalului prețios american — obținut cu ajutorul unei forțe de muncă mult mai ieftine decît cea europeană — fluctuațiile raportului dintre valoarea aurului și cea a argintului. Cauzele pur economice ale acestei variații a valorii, scrie K. Marx, „...trebuie să fie reduse la variațiile survenite în timpul de muncă necesar pentru producerea acestor metale”.⁷ Prețurile sînt ridicate sau scăzute nu pentru că în circulație se află o cantitate mai mare sau mai mică de bani, ci, dimpotrivă, în circulație se află o cantitate mai mare sau mai mică de bani, pentru că prețurile sînt ridicate sau scăzute.⁸ Cantitatea banilor aflați în circulație este determinată, totodată, și de viteza cu care circulă banii.

Pentru a putea servi ca măsură a valorii, „aurul trebuie să fie o valoare susceptibilă de variație, căci numai ca materializare a timpului de muncă poate el să devină un echivalent pentru alte mărfuri”.⁹

Or, în secolul al XVI-lea s-a produs, datorită sosirii metalului prețios american, o schimbare bruscă a raportului dintre valoarea aurului și cea a argintului — o revoluție monetară, cum spune R. Gonnard — fapt ce a provocat un salt brusc și general al prețurilor pe piața europeană.

Dezvoltarea industriei și comerțului în a doua jumătate a secolului al XV-lea a accentuat lipsa instrumentelor de schimb, a aurului și argintului. Sfîrșitul acestui secol „...a fost o epocă de monedă rară și scumpă, deci de prețuri scăzute”.¹⁰ Prețul grînelor a scăzut, de pildă, în Anglia, în perioada 1351—1500, la jumătate.¹¹

⁷ K. Marx-Fr. Engels, *Opere*, vol. 13, Ed. Politică, București, 1962, p. 144. Vezi și p. 154.

⁸ *Ibidem*, p. 94.

⁹ *Ibidem*, p. 56.

¹⁰ A. Oțetea, *Renășterea*, Ed. Științifică, București, 1964, p. 95.

¹¹ *Ibidem*, p. 80.

În secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea are loc o criză în exploatarea minelor tradiționale de aur și argint din Europa. Este drept că, în aceeași perioadă, se dezvoltă producția minelor din Serbia și Bosnia, dar ea nu poate acoperi necesitățile crescânde de metal prețios.¹² Deși, după 1450, producția minelor germane, a celor din Boemia etc. crește, totuși lipsa metalului prețios, mai cu seamă a argintului, continuă să persiste. De aceea, nevoia de a spori circulația metalică, „ispita cîștigului, sau setea aurului cum îi spunea Engels, era atît de mare încît a constituit resortul cel mai puternic al explorărilor geografice”.¹³

Or, explorările geografice au dus la descoperirea minelor de argint americane a căror producție va potoli „setea”, dar va provoca în Europa multe neplăceri și, în primul rînd, revoluția prețurilor.

Studierea fenomenelor determinate de sosirea metalelor prețioase americane, sau revoluția monetară, cum spun unii istorici, comportă trei serii de cercetări privind :

1. producția metalelor prețioase ; 2. regimul monedelor ; 3. mișcarea prețurilor.

Cucerirea Americii de către spanioli a făcut ca, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, în Europa să sosească mai ales aur sub forma obiectelor mînjite de sîngele băștinașilor nimiciți de conchistadori.¹⁴

În prima jumătate a secolului al XVI-lea în Europa a sosit anual din America circa 30.000 de kilograme de argint, în timp ce minele europene au produs anual circa 59.000 de kilograme. Producția europeană de aur era de 1.500 de kilograme anual, iar cea americană de 3.260 de kilograme.¹⁵

Așadar, producția americană nu a sporit într-o măsură considerabilă stocul Europei de metale prețioase.¹⁶ Abia în anul 1545 se produce o schimbare radicală, cînd indianul Diego Hualca descoperă, în singurătățile platourilor înalte din regiunea septentrională a Perului, zăcămintele de argint de la Potosi. În cîțiva ani producția minelor de la Potosi, apoi a celor din Tasco, Sultepec, Pachuca, Porco, Tlapujahua etc., depășește cu mult pe cea a minelor europene.

Producția americană de metal alb crește apoi într-un ritm nemaicunoscut, după ce minerul peruvian Medina din Pachuca descoperă, în anul 1554, procedeul „amalgamării la rece”, care a ușurat mult separarea argintului. Așa se face că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în vreme ce producția europeană de argint s-a menținut la circa 60.000 de kilograme, media americană se ridică, între 1581—1620, la 420.000 de kilograme

¹² Desanka Kovacevic, *Dans la Serbie et la Bosnie médiévale. Les mines d'or et d'argent*, în A.E.S.C., nr. 2, 1960, p. 258.

¹³ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 97.

¹⁴ Amintim de marile cantități de aur capturate de Pizzaro, în anul 1532, la Cajamarca (în Peru) și de Quesada, în anul 1537, în Columbia.

¹⁵ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 131.

¹⁶ *Ibidem*, p. 132.

pe an. Producția americană de aur va fi, în general, de 4.000 de kilograme anual, pe cînd cea din Europa de numai 1.000 de kilograme anual.¹⁷

Exploatarea minelor americane era înlesnită de bogăția zăcămintelor, situarea lor la mică adîncime și de existența forței de muncă, deosebit de ieftine, a indienilor. Metalul american va fi, de aceea, mai ieftin decît cel european.

Potrivit unor calcule, extracția globală de aur, în secolul al XVI-lea, a depășit 700 de tone, întrecînd cu mult media celor zece secole precedente. La începutul aceluiași veac, lumea producea circa 50 de tone de argint pe an, dar după intrarea în funcțiune a minelor de la Potosi, producția crește la 350 de tone și, apoi, la 420 de tone anual.

În total, lumea a produs în secolul al XVI-lea aproximativ 23.000 de tone de argint, adică de circa douăzeci de ori mai mult decît în secolul precedent.¹⁸

Dar producția masivă de argint american a modificat echilibrul dintre metalele prețioase, raportul de valoare dintre aur și argint. În anul 1545, aurul era de 10,75 ori mai scump decît argintul, iar în ultimii ani ai secolului al XVI-lea ajunge de 15 ori mai scump.¹⁹

Metalele prețioase americane au luat în cea mai mare parte drumul Spaniei, făcînd din aceasta prima putere monetară a Europei. Dar Spania avea o enormă datorie publică, care, numai în perioada 1504—1539, crescuse de la 18 milioane la 99 milioane de maravedis. Aceeași Spanie trebuia să plătească străinătății tot ceea ce ea nu era capabilă să producă, să plătească lucrătorilor străini, mai ales francezi, care înlocuiau pe spaniolii ce plecau să colonizeze Lumea Nouă. Ea trebuia să ramburseze sumele împrumutate de la bancherii germani și genovezi și să subvenționeze „partidele” catolice din Europa. Deci „produsul minelor din America era consumat cu ani înainte”.²⁰

Așa se face că aurul și argintul american au căzut asupra Spaniei ca ploaia pe acoperiș, pentru a se scurge mai departe.

Metalul prețios american s-a răspîndit treptat, începînd de prin anul 1520, în cantități mai mari sau mai mici în toate țările Europei, provocînd grave tulburări în sistemele lor monetare — în general, bimetalic — și în mișcarea generală a prețurilor.

Înainte de a ne ocupa însă de aceste probleme, considerăm util să mai facem cîteva precizări. În perioada anilor 1450—1550, în Europa a existat o abundență relativă de aur și o lipsă de argint. Este epoca afacerilor mănoase ale proprietarilor minelor de argint din Europa centrală și a „fasturilor Nürenbergului, Augsburgului și Coloniei” — cum spune Frank Spooner.

¹⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 132.

¹⁸ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 212—213. Vezi și St. Hoszowski, *Les prix à Lwow*, p. 61.

¹⁹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 132.

²⁰ *Ibidem*, p. 233.

Sosirea cantităților enorme de argint american, după 1550, a însemnat sfârșitul minelor de argint germane, ca și a celor din Tyrol și Boemia. „Noaptea — scrie același Frank Spooner — a căzut peste strălucirea Függerilor”.²¹

Totodată, la începutul secolului al XVII-lea ritmul sosirilor metalului american s-a încetinit. Dar comerțul, economia europeană în general simțeau imediat o insuficiență a instrumentelor de schimb și, ca urmare, începe să crească rolul cuprului, a „parvenitului”, cum spun istoricii.

La începutul secolului al XVII-lea, cuprul devine aproape al treilea metal prețios. Mai întâi este vorba de cuprul suedez și, apoi, de cel japonez, pe care-l vor introduce în Europa olandezii. Începând din anul 1630 prețurile metalelor monetare scad din ce în ce mai repede și abia în jurul anului 1680 se reveni la cursul anterior. Aceste împrejurări vor influența puternic asupra sistemelor monetare din țările europene.

Se impune, prin urmare, o analiză cât de sumară a influenței metalului american asupra sistemelor monetare din principalele țări europene.

Spania²², unificată și îmbogățită, adoptă un sistem monetar ce are la bază ordonanțele din anii 1497 și 1537. Moneda sa de socoteală era ducatul, subdivizat în maravedis. Ea bate monede de aur — escudo, dublon, sau pistol și de argint — duoro etc. Începând din anul 1558, Spania va bate și o monedă dintr-un aliaj de argint și cupru — vellon — care, cu trecerea vremii, va fi de o calitate din ce în ce mai slabă. Moneda spaniolă are totuși meritul de a fi fost de bună calitate, iar istoria monetară a acestei țări este mai puțin tulburată decât cea a altor țări europene.

Moneda spaniolă circula de-a lungul și de-a latul Europei. Așa, de pildă, în secolul al XVI-lea, numai în Franța a intrat monedă spaniolă în valoare de 3 milioane livre.²³

În Franța, când valoarea comercială a aurului crește în raport cu cea a argintului, regele, adesea, fără a recurge la o nouă batere de monede, ridică cifra unităților pentru care trebuia să fie primită piesa de aur efectiv în circulație. Cantitatea de metal fin pe care o reprezenta livra de Tour a scăzut la jumătate în cursul secolului al XVI-lea.²⁴ În țară pătrund mari cantități de monedă slabă, devalorizată, iar aurul francez trece granițele.

²¹ Frank Spooner, *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France, 1493—1680*. Paris, 1956. Lucrarea fiindu-mi inaccesibilă, am folosit recenzia lui J. Meuvret din A.E.S.C., nr. 3, 1960, p. 570.

²² Vezi R. Sédillot, *op. cit.*, p. 214; R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 155—156.

²³ R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 147—148.

²⁴ Înlocuirea în circulație a banilor buni de către bani mai slabi este un fenomen economic cunoscut sub numele de „legea lui Gresham”. Acțiunea acestei legi a avut întotdeauna consecințe defavorabile pentru țările bimetaliste.

În Italia, la Florența fluctuațiile monetare se manifestă din anul 1531. Florentinii încearcă să se apere de invazia monedelor străine devalorizate, interzicând circulația lor și introducând virtual monometalismul, ordonând ca plățile să se facă în moneda de aur a statului.

Începînd din anul 1519, în Anglia se manifestă dezordini monetare. Se observă și aici exodul aurului național peste hotare, aflux de monedă devalorizată, scăderea continuă a greutateii de metal fin conținut de unele monede, mai cu seamă a celor de argint.

Influența metalului american începe să se manifeste în statele germane în jurul anului 1520, ca și în Franța, Anglia, Țările de Jos etc. Caracteristicile sistemului monetar din Germania sînt asemănătoare cu cele din restul Europei: creșterea stocului metalic, dezordini în regimul monedelor, modificarea repetată a raportului legal de valoare dintre aur și argint, scăderea conținutului metalic al monedelor, exportarea monedei de bună calitate. Secolul al XVII-lea va găsi statele germane într-un veritabil haos monetar.

Guvernele diferitelor țări europene, pentru a stăvili consecințele afluxului de metal prețios american, au acționat asupra monedelor. Dar în loc să mărească cantitatea de metal fin conținut de fiecare piesă, pentru a-i conserva o valoare constantă, guvernele, avînd mereu greutatea financiară, au acționat în sens invers. Altfel spus, le devaluau.

În secolul al XVI-lea, se poate constata că: escudo spaniol, subdivizat inițial în 350 maravedis, va trece la 440 maravedis; moneda franceză ecu va trece de la 40 sous la 60; florinul din țările germane de la 50 kreutzer la 94; souverain-ul englez de la 20 shilingi la 30 etc.²⁵

Consecințele au fost contrarii așteptărilor: dezordinile monetare au continuat, prețurile au crescut tot mai mult. Toate încercările făcute — de Carol Quintul, Filip al II-lea, Elisabeta etc. — pentru a menține o monedă stabilă au eșuat, deoarece monedele rămîneau tributare, în ceea ce privește cantitatea, „...unei producții miniere care scapă controlului, și, în ceea ce privește calitatea, manipulațiilor la care guvernele nu pot să renunțe, pentru că sînt pentru ele simple și fructuoase”.²⁶

Pe de altă parte, comerțul s-a adaptat inflației și devalorizării și, pe cînd consumatorul suferea, negustorul își păstra zîmbetul.

În concluzie, două fapte monetare distincte au influențat prețurile mărfurilor:²⁷

1. Diminuarea puterii de cumpărare a metalelor prețioase în general;
2. Diminuarea greutateii unității monetare de socoteală.

²⁵ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 216.

²⁶ *Ibidem*, p. 217.

²⁷ R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 150.

Consecințele vor fi, pe de o parte creșterea rapidă a prețurilor reale ale mărfurilor, iar pe de altă parte o creștere cu mult mai rapidă a prețurilor lor nominale.²⁸

Altfel spus, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul următor va trebui o cantitate mai mare de metal și un număr mărit de unități monetare pentru a cumpăra o marfă determinată, deoît la începutul secolului al XVI-lea.

Creșterea prețurilor în Europa începe în primele decenii ale veacului al XVI-lea, dar ea este lentă, neregulată. De-abia la mijlocul secolului după ce minele de argint din America încep să verse pe piața europeană cantități enorme de metal, se produce o cotitură radicală, un salt brus al prețurilor.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea este caracterizată printr-o creștere rapidă, regulată și în proporții nemaîntâlnite a prețurilor.

Creșterea generală începe, mai întâi, în Spania (Andaluzia) și în Saxonia (țară minieră), către anul 1520. Apoi, prețurile încep să urce în țările dependente de Spania — Țările de Jos, Italia.

Către anii 1524—1530, creșterea este evidentă în Westphalia (1 Münster), în Alsacia, la Orléans (în Franța) și, parțial, în Anglia. Mai târziu, către anul 1550, creșterea prețurilor se manifestă în întreaga Franță și în Anglia, în Europa centrală și Rusia.²⁹

În Spania³⁰, în cursul secolului al XVI-lea, prețurile au crescut de trei ori — ca și în Elveția etc. O veritabilă inflație a aurului și argintului majorează prețurile mărfurilor, serviciilor și determină, către anul 1578, cascada de falimente în rîndul negustorilor din Sevilla. Curba ascendentă a prețurilor nominale atinge însă punctul maxim către anul 1640, în întârziere, deci, față de aflusul maxim de metal prețios. Earl J. Hamilton pune această întârziere pe seama răspîndirii masive a monedei de bilon, de proastă calitate.

Portugalia³¹, cealaltă țară iberică, este scena unor fenomene similare. Fr. Mauro consideră că teoria cantitativă pare, în mare, să se verifice și în cazul Portugaliei.

În Anglia³², creșterea prețurilor este generală. Așa, de pildă, în perioada 1510—1610, prețul quarterului de grâu s-a urcat de la 48 la 48

²⁸ Preț — expresie bănească a valorii. Preț nominal — valoarea mărfii exprimată în unități monetare al căror titlu nu corespunde valorii intrinsece. Preț real — valoarea mărfii exprimată în cantitatea „x” de metal prețios (aur), nedevalorizat.

²⁹ Vezi R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215; St. Horszowski, *op. cit.*, p. 60—6

³⁰ Vezi R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215; Fr. Mauro, *op. cit.*, p. 417—418
B. Bennassar, *Facteurs sévillans au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 1, 1957, p. 6

³¹ Fr. Mauro, *op. cit.*, p. 415, 417, 428, 430.

³² Vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 654, 658; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 63
H. Sée, *op. cit.*, p. 59.

de pence, iar salariile nu au crescut decât de la 36 la 70 de pence pe săptămână. Deci, prețul grâului a crescut de 10 ori, iar salariile de numai două ori.

În realitate, salariul real al muncitorului a scăzut. De asemenea, rentele senioriale au crescut. Arendașii, care înainte plăteau o rentă de 4 l. st., plătesc acum 40, 50, 100 l. st.

În ceea ce privește Belgia³³ și, în general Țările de Jos, se poate nota alura ciclică a mișcărilor de prețuri, determinată, înainte de toate, de mișcarea cerealelor. În întreg secolul al XVI-lea, prețurile exprimate în metal prețios au fost cu 40% inferioare celor exprimate în monedă de socoteală. În Flandra, în perioada 1500—1600, se constată că grâul a trecut de la indicele 100 la 595, ovăzul de la 100 la 520—550, untul la 700.³⁴ Salariul muncitorului a urmat, în parte, mișcarea prețurilor dar, în general, la sfârșitul secolului muncitorul era expus efectelor fluctuațiilor ciclice de scurtă durată. Secolul al XVII-lea prezintă mai întâi o ușoară scădere a prețurilor, dar apoi ele vor depăși nivelul maxim atins în secolul precedent.

În altă ordine de idei, lui Ch. Verliden i se pare că teoria cantitativă nu poate furniza o explicație completă a creșterii prețurilor, mai ales crizelor ciclice, și, de aceea, face loc în rândul cauzelor speculei și „monopolurilor”.

În Franța³⁵ secolului al XVI-lea, după părerea lui Harsin, cantitatea de metal prețios a crescut de zece ori, iar prețurile nominale de cinci ori. Prețul nominal al grâului s-a încincit, iar cel real a crescut cu numai 33%. În perioada 1520—1661, arată E. Levasseur, cantitatea de argint, neglijând variațiile decenale, care reveneau unui hectolitru de grâu pe piața Parisului, a crescut de la 32,28 grame metal fin, la 91,4 grame. Prețul pământului s-a triplat. Salariile nominale ale muncitorilor au crescut, însă, mult mai lent decât prețurile diferitelor produse.

De fapt, salariul real s-a redus într-un secol cu 30—35%. Un alt istoric, H. Sée, observă că prețurile au avut o creștere ce nu a fost inferioară cifrei de 100% și că s-a ridicat, cel puțin, la 200%. R. Sédillot apreciază că în Franța prețurile s-au triplat într-un secol.

Se apreciază, totodată, că afluxul de metale prețioase nu a fost singura cauză a creșterii prețurilor: începând din anul 1570 și pînă la sfârșitul secolului, trebuie să se țină seama de ravagiile produse de războaiele religioase, care au influențat mișcarea generală a prețurilor.

³³ Vezi Ch. Verlinden ș.a., *Le mouvement des prix et des salaires en Belgique au XVI-e siècle*, p. 174—198.

³⁴ Punctul cel mai ridicat atins de prețuri în Flandra și Hainaut se situează în perioada 1580—1590. (Vezi Ch. Verlinden, *En Flandre sous Philip II; Durée de la crise économique*, în A.E.S.C., nr. 1, 1952, p. 29—31.

³⁵ Vezi R. Gounnard, *op. cit.* tome I, p. 151—152; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929, p. 165; G. d'Avenel, *op. cit.*, tome III, p. 130—131; E. Levasseur, *op. cit.*, p. 15, 22.

În Italia³⁶, se observă o alură ciclică a mișcării prețurilor; perioada de creștere alternează cu cele de scădere. Perioada cea mai lungă și însemnată a creșterii prețurilor se plasează între anii 1552 și 1560, când creșterea medie anuală a fost de 5,2%. Urmează apoi o perioadă de scădere care se sfârșește în anul 1570, când Mediterana occidentală și Italia joacă rolul, după cum spune F. Braudel, de „rută imperială a argintului“.

C. Cipolla consideră că nu metalul american este cauza creșterii prețurilor, ci mărirea investițiilor din anii de pace. Al. Chabert apreciază însă, și se pare că în mod îndreptățit, că deși prețurile au crescut mai lent în Italia decât în alte țări occidentale, explicația trebuie căutată în poziția geografică periferică a Italiei față de comerțul iberic și în tezurizarea, din motive politice, a metalului prețios.

În concluzie, Europa occidentală a cunoscut, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o creștere generală a prețurilor tuturor produselor, și în primul rând, a celor agricole. Cea mai puternică creștere a prețurilor la cereale s-a produs în cursul perioadei 1580—1600.³⁷ Curba salariilor deși pretutindeni este ascendentă, a rămas mult inferioară curbei prețurilor a cărei creștere a cunoscut un ritm mai intens.

În Europa centrală³⁸ — am inclus în această categorie Iugoslavia, Austria, Boemia, Polonia — mișcarea generală a prețurilor coincide cu revoluția prețurilor din Europa occidentală: creștere progresivă în prima jumătate a secolului al XVI-lea; creștere bruscă și îndelungată în a doua jumătate a secolului; ușoară tendință de scădere în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Creșterea importantă și de lungă durată începe în Europa occidentală către anul 1550. La fel la Dubrovnik, în Iugoslavia, în Austria și în Boemia. Pe teritoriile poloneze, dimpotrivă, prețurile urcă fără întrerupere de la 1521—1530 până la 1550, când ele ating maximum. În Polonia, cea mai mare exportatoare de cereale, creșterea s-a produs mai devreme, înaintea invaziei metalului alb american, datorită tocmai exportului masiv de grâne care determina intrarea în țară a mari cantități de monedă din diferite țări europene.

Factorii care au influențat creșterea prețurilor sînt comuni întregii Europe. Principalul a fost afluxul de metale americane.

În Iugoslavia nivelul prețurilor nu s-a modificat mult în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Creșterea importantă și foarte rapidă începe după 1550. La începutul secolului al XVII-lea, prețurile cunosc o stagnare și chiar o scădere, pentru ca, pe la 1640, să înceapă din nou să crească. Diverse calcule dau, pentru întreg secolul al XVI-lea, o creș-

³⁶ C. Cipolla, *op. cit.*, p. 514—516; Al. Chabert, *Encore la révolution des prix au XVI-e siècle*, în A.E.S.C., nr. 2, 1957, p. 271—272.

³⁷ A. G. Markov, *op. cit.*, p. 47.

³⁸ Vezi St. Hoszowski, *Les prix à Lwow*, p. 14—15, 64—65; St. Hoszowski, *L'Europe centrale devient la révolution des prix en XVI-e siècle*, p. 445—449; Ferdo Gestrin, *op. cit.*, p. 682—683.

tere de 400—800% la grâu și de 800% la lemne — în Slovenia³⁹. Salariile, dimpotrivă, nu urmează această progresie decât mult mai lent.

Numai începînd din anii treizeci ai secolului al XVII-lea ele se aliniază mai repede prețurilor. Creșterea enormă a prețurilor la grâu este parțial imputabilă comerțului rural ale cărui produse plecau direct în străinătate.

În Austria și Boemia — pentru care nu avem la dispoziție date statistice amănunțite — remarcăm ușoarele creșteri ale prețurilor produselor agricole, urmate de scăderi, în prima jumătate a secolului al XVI-lea — determinate de factori locali —, creșterea generală și pronunțată în perioada 1550—1600, și, apoi, mai puțin intensă în primele două decenii ale secolului al XVII-lea.

În Austria, evoluția salariilor a fost mult mai lentă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (4—20%) în timp ce prețurile urcau mult mai repede, și mult mai rapidă după 1600 (22—70%), într-un moment în care prețurile cresc mai lent. Distrugerile provocate de războiul de Treizeci de ani sînt poate responsabile pentru această creștere a salariilor.

În Polonia, pe lîngă cele semnalate anterior, remarcăm că, în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, indicele general se ridică cu 400% pentru prețurile reale și cu 3500% pentru cele nominale.

Creșterea prețurilor la cereale a fost în Polonia mai puternică decît în țările occidentale. Spre deosebire de Austria, în Polonia anilor 1550—1600 creșterea salariilor a fost mai puternică (la Cracovia 77—80%, la Lwow 67—145%, la Gdansk 81—150%) în timp ce în secolul al XVII-lea curba descrește datorită regresului economic. Totuși, în cele două secole situația muncitorilor a suferit o agravare notabilă, care se traduce la Lwow, de pildă, prin o scădere cu 65% a puterii de cumpărare a salariilor reale.

Trebuie să semnalăm că pentru țările Europei centrale este necesar să se țină seama, în mod special, și de alți factori, în afară de aflutul metalului alb american: o anumită politică a prețurilor promovată de clasele dominante proteja agricultura seniorială și nu ținea cont de interesele meșteșugarilor, orașelor și comerțului. Baremurile prețurilor, de pildă, în Polonia, vizau produsele meșteșugărești și pe cele importate, lăsînd libere prețurile produselor agricole și a materiilor prime, firește, în avantajul nobilimii.

Alți factori — semnalati de istorici — care au influențat mișcarea generală a prețurilor au fost: războaiele, calamitățile naturale, creșterea populației, în general, și a celei urbane în special, prosperitatea economică, starea forțelor productive, progresele tehnice. Dezvoltarea economică a fost manifestă în teritoriile Europei centrale, ca de altfel în toate

³⁹ Pentru celelalte regiuni ale Iugoslaviei de astăzi nu dispunem de date statistice amănunțite.

țările europene.⁴⁰ Remarcăm însă că în timp ce factori, ca politica prețurilor promovată de nobilime, războaiele, calamitățile naturale, creșterea populației determină o tendință de creștere a prețurilor, dimpotrivă, factori ca dezvoltarea forțelor de producție, progresul tehnicii determină în mod firesc o tendință de scădere a acestora.

Dacă comparăm tendința prețurilor în secolele XVI-XVII în Europa centrală cu mișcarea prețurilor în Europa occidentală, remarcăm analogiile următoare :

1. Pînă la 1550, creșterea a fost slabă și nu a afectat decît produse alimentare ;

2. De la 1550 pînă la începutul secolului al XVII-lea, creșterea devine un fenomen universal și intens ;

3. Creșterea la produsele agricole și la mărfurile alimentare, în general, atinge maximum în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, depășind prețurile la alte produse ;

4. Creșterea salariilor a rămas inferioară celei a prețurilor diferitelor produse.

În Rusia⁴¹, piața este scena unor procese analoage celor din restul Europei. Prețurile produselor agricole și industriilor anexe cresc în cursul secolului al XVI-lea de 3—4 ori, iar prețurile produselor meșteșugărești se dublează. Prețul grîului, mai cu seamă, crește de 4 1/3 ori. Perioada de creștere maximă a prețurilor la cereale coincide cu cea din Occident (1580—1600). Rusia nu cunoaște însă o creștere a prețurilor la cereale înainte de 1550. Semnalăm, totodată, că ritmul creșterii prețurilor în Statul rus, în anii 1580—1590, este mai rapid decît în Europa occidentală, iar o scădere a prețurilor, ca cea din Rusia, după 1590, nu este cunoscută în Occident.

Factorii care au acționat asupra prețurilor mărfurilor în Rusia sînt, după părerea lui A. G. Mankov, următorii : progresele comerțului intern, dezvoltarea pieței interne, influența crizei din anii 1570—1590, influența deprecierei metalului monetar — pe care Rusia îl primea din alte țări ale Europei.

Am lăsat la sfîrșit să ne ocupăm de Țările Române, avînd în vedere faptul că ne lipsește o istorie riguroasă a prețurilor în secolele XVI-XVII și, de aceea, informațiile noastre sînt reduse, sau lipsesc cu desăvîrșire în unele privințe.

Cînd ne referim la influența metalului devalorizat — care fără îndoială se manifestă și la noi, trebuie să avem în vedere și raporturile dintre Țările Române și turci. Este știut că pe pămîntul românesc au cir-

⁴⁰ St. Hoszowski, *L'Europe centrale devant la révolution des prix au XVI-e et XVII-e siècle*, p. 452.

⁴¹ A. G. Mankov, *op. cit.*, p. 47, 87, 121, 127, 225.

culat o mulțime de monede străine, mai cu seamă turcești, a căror devalorizare în secolele XVI-XVII este constatată.⁴²

În imperiul otoman se manifestă fenomene similare celor din restul Europei — creșterea continuă a prețurilor, mai ales la produsele agricole, dezvoltarea comerțului cu grâne și produse animale etc.⁴³ — care, neîndoielnic, și-au exercitat influența și la nord de Dunăre, dată fiind natura raporturilor politice dintre Țările Române și turci.

Informațiile noastre sînt mai precise în ceea ce privește Transilvania⁴⁴, pe care le putem rezuma la următoarele:

Revoluția prețurilor „nu poate explica singură saltul prețurilor pe care-l observăm pe piața Clujului, în special, și a Transilvaniei, în general”⁴⁵ în secolele XVI-XVII. Intensificarea relațiilor de schimb, creșterea rentei în bani, dezvoltarea pieței interne au fost fenomene care, în Transilvania, au influențat în aceeași măsură mișcarea prețurilor ca și „revoluția” lor.

Totodată, prețurile la produsele meșteșugărești cunosc o creștere ce întrece cu mult, la o serie de produse, nivelul de prețuri al produselor agricole — fapt ce se datorește, între altele, legislației breslașe și politicii urbane de reglementare a prețurilor.

Produsele agricole nu au atins pe piața Clujului prețurile de pe piața Occidentului, unde valoarea intrinsecă a argintului scăzuse mai mult. Totuși, prețul grîului urcă mult: în anii 1584—1600 el crește cu peste 60%.

Salariile lucrătorilor calificați și necalificați au cunoscut în secolul al XVI-lea o creștere modestă. Așa, spre exemplu, creșterea medie a salariilor la munci necalificate cu 18%, în perioada 1548—1599, față de creșterea prețurilor la alimente și îmbrăcăminte cu 80—150—200%, demonstrează cu prisosință înrăutățirea stării materiale a salariaților.

Prin urmare, și în Transilvania întîlnim fenomene similare celor din restul Europei.

Revoluția prețurilor a fost un torent pe care nici un dig nu a putut să-l zăgăzuiască: nici protestele mulțimilor care sufereau, nici ordonanțele nenumărate ale guvernelor ce se străduiau, uneori, să stăvilească fenomenul.

⁴² În studiul *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, publicat în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 14—19, prof. M. Berza semnalează acest fapt. Așa, de pildă, se remarcă devalorizarea oficială a asprului, monedă de argint, în raport cu moneda de aur și baterea de „aspri noi” cu valoare redusă. Asprul nou suferă o depreciere, față de cel vechi, de 217%, adică o urcare a galbenului de la 60 la 130 de aspri.

Devalorizarea va continua și după 1584. Vezi și C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 97.

⁴³ Vezi *Ömar Lufti Barkan*, „*La Méditerranée*” de Fernand Braudel *vue d'Istanbul*, în A.E.S.C., nr. 2, 1954, p. 196.

⁴⁴ Vezi S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Academiei, 1958, p. 312—340.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 313—314.

Pretutindeni, în secolele XVI-XVII, în condițiile create de aflulxul masiv al metalului prețios american, cererea de produse a crescut mai repede decât oferta. S-au descoperit mine de aur și argint, scrie R. Sédillot, dar nu și „mine de găini, nici de grâu, nici de stofe”.⁴⁶

Se pune o întrebare firească: care au fost consecințele acestui complex fenomen — revoluția prețurilor — pe plan general european?

R. Romano⁴⁷ consideră că secolul al XVI-lea a fost marcat în ansamblul european prin o dezvoltare economică generală, fruct al expansiunii agriculturii, care a permis elanul comercial și industrial. Secolul al XVII-lea se caracterizează, dimpotrivă, printr-o stagnare care lovește ansamblul economiei europene, căreia i-au scăpat doar Țările de Jos și Anglia. Elanul secolului al XVI-lea se epuizează, spune autorul mai sus citat, în anii crizei din 1619—1622, caracterizată prin: răsturnarea raportului secular argint-aur; scăderea emisiunilor monetare; scăderea dobânzii; începutul unei politici deflaționiste etc.⁴⁸

În întreaga Europă, revoluția prețurilor a lăsat urme adânci, a influențat considerabil situația și, în unele țări, chiar structura diferitelor clase sociale, a provocat, pe lângă tulburări economice grave, frământări social-politice.

În secolul al XVI-lea, banii au jucat un rol predominant, mai ales în Europa occidentală.

De atunci „setea de câștig devine trăsătura generală a vremii”⁴⁹. Să nu uităm însă că gradul de dezvoltare al țărilor europene nu a fost uniform, că au existat diferențe sensibile între vestul, centrul și răsăritul Europei. De aceea, și în ceea ce privește consecințele revoluției prețurilor constatăm deosebiri notabile.

În Europa occidentală⁵⁰, au avut de suferit de pe urma creșterii prețurilor și a devalorizării monedelor toți deținătorii de venituri fixe, care trăiau dintr-un venit constant stipulat în argint, care s-a devalorizat: funcționarii, mare parte din nobilime, mai ales cea provincială, toți cei care nu trăiau din cumpărare și vânzare, sau nu-și lucrau singuri pământul. Aflulxul metalului alb american a contribuit mult la ruina vechilor cadre sociale legate de evul mediu.

Beneficiarii se găseau în rîndul deținătorilor de venituri variabile, în rîndul țăranilor — pentru care deprecierea monedei a făcut insignifiante

⁴⁶ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215. În ultimii ani ai secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, producția de aur și argint continuă să crească, mai lent, e drept, după darea în exploatare a minelor de argint din Bolivia și a celor de mercur de la Huanca-Velica (în 1598), în timp ce industria și comerțul erau paralizate în multe țări europene de conflicte religioase, frământări sociale și războaie.

⁴⁷ R. Romano, *Encore la crise de 1619—1622*, în A.E.S.C., nr. 1, 1964, p. 32—36.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 35—36.

⁴⁹ A. Oțetca, *op. cit.*, p. 89.

⁵⁰ Vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 658—659. R. Sédillot, *op. cit.*, p. 215—216; Ch. Verlinden, *op. cit.*, p. 178, 186—187; R. Gonnard, *op. cit.*, tome I, p. 152—154; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, p. 166, 171; *Idem*, *Les origines du capitalisme moderne*, p. 59—64.

censul, rentele plătite — în rîndul tuturor celor care exploatau în regie proprie moșii sau ferme, plătind arenda potrivit normelor vechi, dar vînzînd produsele lor după normele noi, în rîndul speculanților, al oamenilor de finanțe și al comercianților.

În ceea ce privește țărăimea se impune însă o precizare: Țărăni-me — mai ales păturile mai înstărite — a profitat, este drept, de pe urma revoluției prețurilor care a determinat scăderea valorii reale a censului datorat seniorilor și creșterea prețurilor la cereale pe care le vindea pe piață, dar, pe de altă parte, a avut de suferit din cauza adăugirii unor taxe senioriale suplimentare (care urmau să compenseze devalorizarea censului) și, mai ales, datorită fiscalității crescînde a statului feudal.

Agricultura cunoaște o perioadă prosperă: lucrătorul agricol a fost mai bine tratat decît cel urban. Rentele senioriale cresc, spre exemplu, în Anglia și, tot aici, arendașii vor prospera, în același timp, pe seama land-lorziilor și a muncitorilor agricoli. În momentul în care vechea nobilime ruinață vinde pămînturile sale, țăraniii îmbogățiți fac afaceri bune, cum-pără pămînt.

În satele franceze, de pildă, s-a manifestat o activă mișcare de spe-culă cu terenuri și produse. Mulți țărani s-au eliberat și numeroși bur-ghezi s-au înnobilat.

Creșterea prețurilor a încurajat pe producătorii de mărfuri să pro-ducă și pe negustori să cumpere pentru a vinde cu profit. Pe de altă parte, creșterea lentă a salariilor lucrătorilor a creat o „inflație a beneficiilor” burgheziei. Capitalurile acumulate cresc și de aici a rezultat o stimulare a investițiilor de capital, o activitate economică care s-a manifestat prin progresele comerțului, prin crearea industriilor noi. Cu alte cuvinte, capi-talismul a cunoscut una din principalele etape ale tinereții sale. Apar insti-tuții economice noi, ca societățile pe acțiuni, se nasc și se dezvoltă conce-ții economice noi, ca sistemul mercantilist și protecționist.

Toate acestea contribuie, pe de altă parte, la revizuirea unor vechi dogme. Fără îndoială, nu este posibil să se izoleze aspectele religioase sau politice ale vieții din secolele XVI-XVII, de conexiunea lor cu aspectele economice și sociale. Amintim, spre pildă, doar succesele rapide ale ana-baptismului — îmbrățișat de masele populare nemulțumite, lovite de revo-luția prețurilor — și calvinismului — doctrină a burgheziei în ascen-siune care a profitat din plin de pe urma consecințelor revoluției prețu-rilor — în Țările de Jos și în alte regiuni ale Europei.

Dar, „...drama religioasă și drama monetară, scrie R. Sédillot, sînt legate și simultane, și ambele preced revoluția economică care a urmat lărgirii lumii”⁵¹.

⁵¹ R. Sédillot, *op. cit.*, p. 216.

În Europa centrală⁵², inflația, datorită metalelor prețioase americane, a provocat, pe de o parte, devalorizarea monedelor de aur și argint și un salt brusc al prețurilor, iar pe de altă parte, o criză în exploatarea minelor de argint din statele germane, Austria, Boemia, și Ungaria, deoarece concurența metalului alb american făcea puțin rentabilă continuarea exploatarea lor.

Totodată, repercusiunile creșterii prețurilor s-au făcut simțite asupra condițiilor sociale și, îndeosebi, asupra claselor.

În Europa centrală, structurile feudale puternic înrădăcinate au fost însă consolidate prin noua situație economică. În Polonia, spre exemplu, proprietarii de pământ feudali au profitat la maximum, în timp ce țărani și orașenii au fost în pierdere. Nobilimea s-a înstăpinit aproape asupra întregului comerț cu cereale — principalul produs de export — asigurându-și o supremație economică și socială decisivă.

Țăranii nu au putut beneficia pe deplin de creșterea prețurilor produselor agricole, deoarece pământurile lor au fost reduse, obligațiile lor feudale au crescut — mai ales claca devine deosebit de grea, ceea ce împiedică pe țaran să se ocupe de propria gospodărie — și, în consecință, au participat într-o măsură foarte mică la tranzacțiile comerciale. Pe de altă parte, trebuie reținut faptul că impozitele către stat au crescut, reducând astfel posibilitățile țaranului de a câștiga de pe urma creșterii prețurilor.

Burghezia poloneză a fost handicapată de supremația politică și concurența economică a nobilimii. Capitalurile comerciale nu se acumulas în orașele poloneze. Orașele situate departe de Vistula — principala cale fluvială — își pierd prosperitatea, decad. Situația este asemănătoare în Boemia, Austria etc.

În Slovenia, țară sud-est europeană, evoluția este, în parte, identică. Burghezia slovenă fiind legată de comerț, în special de traficul de tranzit, a fost bătută pe acest plan de dubla concurență a țăranilor și nobilimii, care comercializau produsele agricole obținând câștiguri substanțiale. Din aceste motive, începând mai ales de la mijlocul secolului al XVI-lea declinul lent al burgheziei era evident. Marii negustori au dispărut, cei mai săraci s-au ruinat. O nouă lovitură a primit burghezia prin noua depreciere a monedei, de la începutul războiului de Treizeci de ani (Geldkrach). Aceasta a fost o lovitură puternică dată dezvoltării capitaliste a Sloveniei. Nu trebuie neglijat, de asemenea, nici rolul de frână pe care l-a jucat stăpânirea turcă în privința dezvoltării generale a țării.

Nobilimea a suferit, la rândul ei, profunde transformări structurale.

Apare o nobilime de dată nouă, ieșită din rîndul burgheziei, care continuă să se ocupe de exploatarea minelor, forjelor, manufacturilor etc. Diferențieri sociale, din ce în ce mai accentuate, apar și în rîndul țărânimii: pătura șerbilor altădată omogenă, se scindează în diverse grupuri.

⁵² Vezi St. Hoszowski, *L'Europe Centrale devant la révolution des prix. XVI-e et XVII-e siècles*, p. 450, 453—456; Ferdo Gestrin, *op. cit.*, p. 684, 686—688, 690; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 55.

Și în Rusia⁵³ creșterea productivității și comercializării produselor pe proprietățile funciare feudale s-a obținut printr-o presiune agravată asupra țăranilor, prin creșterea obligațiilor feudale ale acestora. Creșterea prețurilor este însoțită de o exploatare intensificată a șerbilor. E drept însă că, în regiunile centrale ale Statului Rus, țăranii participă intens la comerțul cu grâne.

În concluzie, revoluția prețurilor s-a manifestat prin urmările sale, într-un anumit fel în Europa occidentală — mai avansată în domeniul industriei și economiei capitaliste — și într-un cu tot alt fel în Europa centrală și răsăriteană — în care agricultura avea o preponderență covârșitoare, iar sistemul feudal era deosebit de puternic.

În Occident, revoluția prețurilor a accelerat dezvoltarea economiei capitaliste. În restul Europei ea a avut ca efect consolidarea și prelungirea existenței sistemului feudal. Rezultă din toate acestea că revoluția prețurilor a contribuit să sublinieze contrastul crescând între caracterul agrar al majorității țărilor din Europa centrală și răsăriteană și caracterul industrial al economiei Europei occidentale, fenomen cunoscut sub numele de „dualismul economic european”. Desigur, o serie de alți factori au intervenit în dezvoltarea economică din secolele XVI-XVII, dar aceștia nu mai constituie obiectul articolului nostru.

⁵³ Vezi A. G. Mankov, *op. cit.*, p. 126—127.